

УДК 1 (091) + 1 (477): 355.01

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.29>

Шакун Наталія Валеріївна,

кандидат філософських наук, доцент,

завідувач кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

orcid.org/0000-0003-2761-9965

shakunn@meta.ua

Ольховик Марина Володимирівна,

кандидат філософських наук, доцент

доцент кафедри філософії та культурології

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

orcid.org/0000-0003-2789-9194

m.v._olkhovik@ukr.net

АРИСТОТЕЛІВСЬКИЙ «ПРАКСИС» І УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ДІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті здійснено філософсько-когнітивний аналіз аристотелівського поняття «праксіс» як етичної дії, що має внутрішню ціль, у контексті сучасної української філософії дії в умовах повномасштабної війни. Виходячи із класичного аристотелівського розрізнення між праксисом, поєзисом і теорією, автори досліджують, як фронеzis – практична мудрість – стає ключовим чинником морального вибору в ситуаціях колективної невизначеності, травматичного досвіду й екзистенційного спротиву. Особливу увагу приділено тому, як праксис в українському контексті набуває політичного та культурного виміру, перетворюючись на засіб не лише етичної самореалізації, а й вираження ідентичності, жесту опору та практики солідарності.

На основі сучасних праць українських філософів доведено, що праксис у воєнних умовах трансформується з індивідуального етичного вибору в колективну практику виживання, що інтегрує моральну відповідальність, культурну пам'ять, соціальну емпатію та громадянську активність. Аристотелівська модель праксису, що передбачає дію заради досягнення блага, у нових обставинах переосмислюється як етична дія, укорінена в історичній реальності та здатна формувати нову етику спільнот, які чинять спротив і шукають ціннісні орієнтири.

Стаття пропонує інтердисциплінарний підхід, що поєднує філософську герменевтику, когнітивну етику, культурологічний аналіз і дослідження травматичного досвіду. Такий підхід дозволяє осмислити праксис як ключову категорію адаптивного мислення в умовах війни, здатну генерувати нові етичні моделі в ситуаціях ризику, втрат і граничного вибору. Представлена концепція відкриває перспективу подальших розвідок у сферах філософії дії, етики війни, посттравматичної філософії та когнітивної стійкості.

Ключові слова: філософія дії, праксис, аристотелізм, фронеzis, когнітивна етика, українська філософія.

Shakun Natalia,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Philosophy and Social Sciences

Chernihiv Polytechnic National University

orcid.org/0000-0003-2761-9965

shakunn@meta.ua

Olkhovyk Maryna,*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Collehium"**orcid.org/0000-0003-2789-9194**m.v._olkhovik@ukr.net*

ARISTOTELIAN "PRAXIS" AND THE UKRAINIAN PHILOSOPHY OF ACTION IN WARTIME CONDITIONS

The article presents a philosophical and cognitive analysis of the Aristotelian concept of praxis as ethical action with an intrinsic purpose, examined within the context of contemporary Ukrainian philosophy of action during full-scale war. Building on Aristotle's classical distinction between praxis, poesis, and theoria, the authors explore how phronesis – practical wisdom – becomes a key factor in moral choice amid collective uncertainty, traumatic experience, and existential resistance.

Special attention is given to how praxis, in the Ukrainian context, acquires political and cultural dimensions – transforming into a means not only of ethical self-realization but also of expressing identity, enacting resistance, and practicing solidarity. Based on recent works by Ukrainian philosophers, the article demonstrates that praxis in wartime conditions shifts from individual ethical choice to a collective practice of survival, integrating moral responsibility, cultural memory, social empathy, and civic engagement.

The Aristotelian model of praxis, which posits action aimed at achieving the good, is reinterpreted under new circumstances as ethical action rooted in historical reality – capable of shaping a renewed ethics of communities that resist and seek value-based orientation. Moral decisions are no longer abstract or universalized but embedded in the lived experience of war.

The article proposes an interdisciplinary approach that combines philosophical hermeneutics, cognitive ethics, cultural analysis, and trauma studies. This framework allows praxis to be understood as a key category of adaptive thinking in wartime – capable of generating new ethical models in situations of risk, loss, and extreme moral choice. The presented concept opens perspectives for further research in the fields of action theory, war ethics, post-traumatic philosophy, and cognitive resilience.

Key words: philosophy of action, praxis, Aristotelianism, phronesis, cognitive ethics, Ukrainian philosophy.

Вступ. У сучасних умовах війни, що триває в Україні, питання етичного вибору, колективної дії та моральної відповідальності набувають особливої гостроти. Війна не лише змінює соціальні структури, а й трансформує саму природу людської дії, вимагає від індивіда та спільноти нових форм адаптації, солідарності та рефлексії. У цьому контексті аристотелівське поняття праксису – як дії, що має внутрішню мету й ґрунтується на фронезисі (мудрості дії) – постає як ключ до осмислення українського досвіду опору, самоорганізації та етичної мобілізації.

Актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення класичних філософських категорій у світлі нових історичних викликів. Аристотелівський праксис дозволяє не лише інтерпретувати дію як морально вмотивований акт, а й розглядати її як форму когнітивної стійкості, що виникає у відповідь на травматичний досвід, екзистенційну загрозу та колективну невизначеність. У цьому сенсі українська філософія дії в умовах війни постає як унікальний

феномен, що поєднує етику, політику, культуру та психологію в єдину практику виживання та самоідентифікації.

Метою дослідження є філософсько-когнітивне осмислення праксису як адаптивної, етично вмотивованої дії, здатної консолідувати суспільство, підтримувати когнітивну стійкість та сприяти формуванню нової етики солідарності. Для досягнення дослідницької мети проаналізовано аристотелівське розуміння праксису в його етичному, онтологічному та політичному вимірах з подальшим порівнянням його з українським досвідом дії в умовах війни. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між моральною рефлексією, критичним мисленням і культурною ідентичністю, що формують основу дії як практики виживання. У межах міждисциплінарного підходу пропонується модель філософії дії, яка інтегрує етичні, когнітивні та соціокультурні компоненти, відкриває нові горизонти для осмислення людської дії в умовах граничного вибору.

У філософії Арістотеля поняття «праксис» (*πρᾶξις*) позначає дію, що має свою мету в самій собі, на відміну від поєзису (*ποίησις*) – діяльності, спрямованої на створення зовнішнього результату. Праксис є морально значущою дією, яка реалізує доброчесність і веде до евдемонії (щастя). «Праксис є діяльність, мета якої – сама дія» (Нікомахова етика, VI, 5). Арістотель розрізняє три типи діяльності, як-от: теорія (споглядання істини), поєзис (творення) та праксис (етична дія). Праксис пов'язаний із фронеzisом (*φρόνησις*) – практичною мудрістю, що керує моральним вибором. На відміну від техне (технічного знання), фронеzis спрямований на етичне вдосконалення суб'єкта: «фронеzis – це істина, що відповідає діям, які стосуються людського блага» (Нікомахова етика, VI, 5). На думку філософа, метою праксису виступає етичне благо, адже Арістотель вважає, що етична діяльність веде до евдемонії, тобто реалізації людського потенціалу. Праксис є втіленням доброчесності (*ἀρετή*) у конкретних обставинах, і вона завжди вкорінена в ситуації, що вимагає морального судження – «ми стаємо доброчесними, виконуючи доброчесні дії» (Нікомахова етика, II, 1).

Це підкреслює екзистенційний вимір праксису: дія формує характер, а не навпаки. Праксис – це етичне самотворення, де суб'єкт не просто дотримується норми, а реалізує себе як моральну істоту. Саме тому контекстом праксису виступає поліс і міжособистісні відносини: «людина за природою є політична істота» (Політика, I, 2). Праксис не може реалізуватися поза полісом, тобто спільноті, де людина діє як громадянин. Арістотель підкреслює, що етичне життя можливе лише в контексті соціальних зв'язків. Тому важливою конотацією є те, що праксис треба розглядати не лише як індивідуальну дію, а і як взаємодію, що формує етичний характер.

Арістотелівське поняття праксису стало основою для гуманістичної філософії, педагогіки (П. Фрейре), а також критичної теорії (у Г. Маркузе, Ю. Габермаса). Усі вони підкреслюють, що діяльність має бути свідомою, етичною та трансформативною.

У межах критичної педагогіки Пауло Фрейре переосмислює арістотелівське поняття праксису як єдність дії та рефлексії, що набуває конкретного втілення у процесі навчання. Освіта,

за його концепцією, не є механічною передачею знань, а постає як діалогічний процес, у якому знання народжується через взаємодію між учнем і педагогом. У моделі проблемно-постачального навчання учасники освітнього процесу спільно конструюють смисли, а сам процес навчання перетворюється на активну форму дії, що сприяє формуванню критичної свідомості та звільненню особистості. Такий підхід до освіти є не лише методологічним, а й етичним – він передбачає трансформацію соціальних умов через усвідомлену участь у спільному творенні реальності (Freire, 1970).

У межах критичної теорії Франкфуртської школи Герберт Маркузе розглядає праксис як нерозривну єдність теоретичного осмислення та соціального перетворення. Його підхід акцентує, що справжнє визволення можливе лише тоді, коли мислення поєднується з дією, спрямованою на зміну матеріальних умов існування. У цьому контексті критична теорія, за Г. Маркузе, має відмовитися від абстрактного ідеалізму та зосередитися на радикальній трансформації суспільства. Такий підхід передбачає, що теорія не є самодостатньою, а має реалізовуватися через активну участь у соціальних процесах, де аналіз і дія взаємно підсилюють одне одного. Трансформативна свідомість, яку він пропонує, є формою політичної та етичної відповідальності, що виходить за межі коментаря до світу й прагне його змінити (Marcuse, 1969).

У своїй теорії комунікативної дії Юрген Габермас розглядає суспільну трансформацію як процес, що має ґрунтуватися на етичному діалозі, спрямованому на взаєморозуміння та солідарність. Комунікативна дія, за його концепцією, виконує ключову роль у відтворенні культурного знання, координації соціальної взаємодії та інтеграції. Такий підхід передбачає, що участь у суспільному дискурсі є не просто інструментом політичного впливу, а формою праксису – співтворчої дії, яка має потенціал змінювати умови життя через морально обґрунтовану взаємодію. У цьому контексті Ю. Габермас поєднує критичну теорію із практикою, де мова й розум виступають засобами емансипації (Habermas, 1981).

Отже, ці теорії продовжують арістотелівську традицію праксису: П. Фрейре наголошує на освіті як трансформативній практиці,

Г. Маркузе поєднує глибоку теорію з дією, а Ю. Габермас ставить комунікативну етику в центр трансформації суспільства – і всі вони підтверджують, що справжня діяльність мусить бути свідомою, етичною та трансформативною.

Філософія дії в українській традиції – це не просто роздуми про активність, волю чи поведінку людини. Це цілісна концепція, у центрі якої перебуває глибоке усвідомлення взаємозв'язку між особистим внутрішнім переконанням, історичним контекстом і етичною відповідальністю. Українське розуміння дії формується на перетині героїчного, духовного й екзистенційного виміру. Дія тут – не абстрактне зусилля, а конкретний вияв буття, спосіб самоствердження в умовах загроз, утисків і криз.

Тлумачення дії не лише як практичної активності, а як способу екзистенційного вибору й морального самоствердження бачимо в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха. Він уважає, що світ «багатоликий», дивовижний, створений «великими чудесами і добротою»: «як небо влаштоване, а чи сонце, чи місяць, чи зорі, і тьма, і світло, і земля на водах покладена, твоїм, Господи, промислом! Звірі різні, і птиці, і риби украшені твоїм, Господи, промислом!» (Володимир Мономах, с. 161).

Однак поряд з визнанням божественного порядку «Господь стопи чоловіка направляє» (Володимир Мономах, с. 159), Мономах стверджує наявність порядку людського, в основі якого лежать людські дії. Причини ірраціональності людського буття він убачає в зовнішніх впливах (хиткість та непевність існування, ворожі напади, дикі звірі тощо) та внутрішніх викликах людини (слабкість перед спокусами, моральна нестійкість).

Ключовою ідеєю в українській філософії є дія як прояв свободи й гідності. У працях Григорія Сковороди дія виникає як наслідок «сродної праці» – реалізації внутрішнього покликання, що відповідає природі людини. У цьому контексті свобода постає не як зовнішня політична категорія, а як внутрішня спроможність жити згідно із правдою – навіть попри зовнішні обмеження. Дія, таким чином, є виявом духовної незалежності.

Через дію людина стверджує себе як вільну істоту, здатну ухвалювати відповідальні рішення і чинити згідно із власними цінностями. Самореалізація людини – не лише

особистісне досягнення, а етичний і соціальний акт, що поєднує внутрішню свободу із зовнішньою відповідальністю. «Під гідною самореалізацією, як зауважують сучасні вітчизняні науковці, можна розуміти розкриття життєвого потенціалу людини в тілесному, творчому й духовному вимірах, що робить її креативною, а тому корисною для сучасного інноваційного суспільства» (Пирожков, 2020, с. 156–157). Вона об'єднує індивідуальні прагнення з комунікативною здатністю бути корисним для спільноти та виявляється у здатності творити, долати обставини й жити у злагоді із собою та суспільством. Саме така дія формує людину як суб'єкта, гідного бути частиною інноваційного та цивілізованого світу. У сучасному інноваційному суспільстві гідна самореалізація формує активного, відповідального та креативного громадянина.

Інший вимір філософії дії – етика чину й героїзму, яку представляють мислителі ХХ ст., зокрема Дмитро Донцов і Юрій Липа. Д. Донцов осмислює дію як «чин» – рішучу, жертвну протидію пасивності, байдужості та страху (Донцов, 2015). У Ю. Липи ж бачимо образ «воїна духу», для якого дія – це не лише боротьба, а спосіб творення національного буття, історії, культури (Липа, 2007). У цьому світогляді активність набуває рис морального обов'язку, а героїзм – не надзвичайний вияв, а необхідність.

Дія як відповідь на історичну травму – ще одна важлива лінія української філософії. Тоталітаризм, Голодомор, війни й репресії ХХ ст. сформували особливе екзистенційне розуміння дії. У творчості Василя Стуса вона постає як спротив, як слово, що не зламалося перед насиллям. Навіть якщо дія не приносить зовнішньої перемоги, вона зберігає гідність, моральний сенс і людську ідентичність. Стусова поезія – приклад дії як духовного стояння.

Водночас українська традиція не обмежується героїкою – у ній глибоко вкорінена ідея дії як духовного служіння. У християнському вченні митрополита Андрея Шептицького дія постає як любов, як милосердя, як відповідальність перед ближнім. Це не дія заради влади чи сили, а дія як покликання «служити, а не панувати». Тут відкривається інший, миротворчий аспект української філософії – оновлення через активне добро (Шептицький, 2014).

В умовах війни, суспільних змін і криз українці дедалі частіше виявляють філософію дії через волонтерство, громадську ініціативу, самоорганізацію. У цьому виявляється здатність українського суспільства не лише діяти реактивно, а й творити нову реальність. Дія в умовах кризи – це не просто реакція, а форма осмислення світу, коли праксис розглядається не лише як дія, а як спосіб бути у світі, що змінюється. У ситуації війни праксис набуває значення культурного коду, що формує нову етику виживання.

Сучасній українській філософії властиве активне переосмислення поняття дії як ключової онтологічної та етичної категорії. Особливо помітним це стало на тлі повномасштабної війни, яка вивела екзистенційну ситуацію на перший план. Арістотелівське розрізнення між праксисом (*praxis*), поезисом і теорією стало відправною точкою для багатьох мислителів, які шукають філософську мову для опису дійсності, в якій свобода, вибір і відповідальність більше не є абстракціями.

Порівняно з іншими традиціями українська філософія дії має свою унікальність. Якщо в західній думці (від Арістотеля до Г.В.Ф. Гегеля) дія часто осмислюється як раціональне досягнення мети, а у східній (у буддизмі чи даосизмі) – як гармонійне злиття з потоком буття, то українська традиція виокремлюється своєю етичною і духовною напругою. Тут дія – це насамперед вияв гідності, спротиву, жертвності, духовного стояння. Вона є формою не лише самореалізації, а й виживання, здатністю зберегти людське обличчя в нелюдських обставинах.

Отже, українська філософія дії формується навколо чотирьох засад: дії як екзистенційної реакції на граничні ситуації; праксису як форми буття, а не засобу; мислення як залученого в дію; колективної участі як сутнісної риси морального вибору. У цьому контексті праксис стає не лише предметом теоретичного осмислення, а способом буття у світі – водночас етичним жестом, виявом свободи та практикою опору. Саме ця синтеза робить філософію дії

однією з найбільш динамічних сфер сучасної української думки.

У цьому сенсі українська філософія дії під час війни заслуговує бути осмисленою не лише як реакція на зовнішню загрозу, а як форма праксису – етичної, вільної, глибоко усвідомленої дії, яка формує як особисту гідність, так і спільне політичне життя.

Варто виділити кілька напрямів для подальших авторських досліджень:

1. Формування громадянської суб'єктності як праксису. Досвід війни активізував унікальну форму громадянської відповідальності: від волонтерських ініціатив до горизонтальної самоорганізації. Його можна інтерпретувати як праксис у чистому вигляді, дійсність громадянського чесного життя в умовах надзвичайної ситуації.

2. Дія слова як форма праксису. Творчість українських митців, філософів і журналістів під час війни – це також дія. Як у випадку Василя Стуса, так і нині, слово набуває сили вчинку.

3. Воїн як практичний філософ. Особливо цікавою є можливість осмислення військової дії як праксису, коли воїн – не лише виконавець наказів, а носій моральної відповідальності, який обирає між життям і смертю, добром і злом, служінням і руйнуванням. Ця перспектива відкриває поле для етики воєнної дії з позицій античної чесноти: мужності (*andreia*), справедливості (*dikaiosisyne*), мудрості (*phronesis*).

4. Філософія дії як наратив опору й відновлення. Післявоєнна реконструкція, яка вже починається в культурній і духовній площині, теж є простором праксису. Це не лише відбудова інфраструктури, а відтворення сенсу спільного життя, відповідального буття в історії.

Отже, осмислення української філософії дії крізь призму праксису відкриває нові горизонти інтерпретації, у яких війна – не лише трагедія, а й простір прояву свободи, етики й онтологічної присутності в історії. У цій площині українська думка не лише успадковує європейську філософську традицію, а й розвиває її далі – через живий досвід, де дія не є засобом, а формою людяності.

Список використаних джерел:

- Арістотель. (2000). Політика (пер. Олександр Кислюк). Київ: Основи. 239 с.
 Арістотель. (2002). Нікомахова етика (пер. Віктор Ставнюк). Київ: Аквілон-Плюс. 480 с.
 Володимир Мономах. (2000). Повчання. Хроніка-2000. Вип. 37–38. С. 158–169.

- Донцов, Д. (2015). Націоналізм. Київ : ФОП Стебляк О.М. 256 с.
- Єрмоленко, А. (2023). Україна і світ після 24.02.2022. Круглий стіл «Філософської думки». Київ : Видавництво Старого Лева. № 2. С. 7–73.
- Липа, Ю. (2007). Призначення України. У: Всеукраїнська трилогія. Т. 1. Київ: Видавництво «Українська Видавнича Спілка». 307 с.
- Пирожков, С. (2020). Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Проект «Наукова книга». Київ : Наукова думка. 256 с.
- Шептицький, А. (2014). Як будувати Рідну Хату. Брустури : Дискурсус. 80 с.
- Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York : Continuum, 1970. 186 p.
- Marcuse, H. *An Essay on Liberation*. Boston : Beacon Press, 1969. 63 p.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action: Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* (T. McCarthy, Trans.). Boston : Beacon Press. 464 p.

References:

- Aristotel. (2000). *Polityka* [Politics] (per. Oleksandr Kysliuk). Kyiv: Osnovy. 239 s. [in Ukrainian].
- Aristotel. (2002). *Nikomakhova etyka* [Nicomachean Ethics] (per. Viktor Stavniuk). Kyiv: Akvilon-Plus. 480 s. [in Ukrainian].
- Volodymyr Monomakh. (2000). *Povchannia* [Instruction]. *Khronika-2000*, Issue 37–38, s. 158–169 [in Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2023). *Ukraina i svit pislia 24.02.2022. Kruhlyi stil "Filosofskoi dumky"*. (2023). [Ukraine and the world after 24.02.2022. Round table of "Filosofska Dumka"]. Kyiv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2, s. 7–73 [in Ukrainian].
- Doncov, D. (2015). *Natsionalizm* [Nationalism]. Kyiv: FOP Stebliak O.M. 256 s. [in Ukrainian].
- Lypa, Yu. (2007). *Pryznachennia Ukrainy* [The Destiny of Ukraine]. In: *Vseukrainska trylohiia*. Vol. 1. Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrainska Vydavnycha Spilka". 307 s. [in Ukrainian].
- Pyrozkhov, S. (2020). *Tsyvilizatsiina sub'ektnist Ukrainy: vid potentsiiv do novoho svitohliadu i buttia liudyny* [Civilizational subjectivity of Ukraine: From potentials to a new worldview and human existence]. Kyiv: Naukova dumka. 256 s. [in Ukrainian].
- Sheptytskyi, A. (2014). *Yak buduvaty Ridnu Khatu* [How to Build the Native Home]. Brustury: Vydavnytstvo "Dyskursus". 80 s. [in Ukrainian].
- Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum, 1970. 186 p. [in English].
- Marcuse, H. *An Essay on Liberation*. Boston: Beacon Press, 1969. 63 p. [in English].
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action: Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* (T. McCarthy, Trans.). Boston: Beacon Press. 464 p. [in English].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025